

Tautinių stereotipų kaita Lietuvoje pastarąjį dešimtmetį: studijuojančio jaunimo empirinis tyrimas

DALIA ANTINIENĖ

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Visuomenės sveikatos fakultetas, Sveikatos psichologijos katedra, Tilžės g. 18, LT-47181 Kaunas
El. paštas daliaan@takas.lt

ROSITA LEKAVIČIENĖ

Kauno technologijos universitetas, Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultetas, Filosofijos ir psichologijos katedra,
A. Mickevičiaus g. 37, LT-44240 Kaunas
El. paštas rosita.lekaviciene@ktu.lt

Straipsnyje pristatomi pastarąjį dešimtmetį įvykę stereotipinių vaizdinių apie įvairių tautų (lietuvių, vokiečių, rusų ir kt.) charakterio bruožus poslinkiai. Lietuvos studijuojančio jaunimo sąmonėje susiformavę apibendrinti lietuvių ir kitataučių stereotipai buvo tirti 2003, 2008 ir 2015 metais. Šiuo laikotarpiu pastebimai kito politinė situacija, tarptautiniai santykiai, todėl buvo galima tikėtis ir tautinės stereotipizacijos kaitos. Gauti tyrimo rezultatai tai patvirtino: neigiamas rusų tautos stereotipiškumo rodiklis pastebimai pakilo, o teigiamas krito; žydų tautos stereotipas, sprendžiant pagal teigiamo ir neigiamo stereotipiškumo vidurkių poslinkius, pastarąjį dešimtmetį nuolat gerėjo; ir kt. Tyrimai atskleidė ir studijuojančio Lietuvos jaunimo autostereotipo kaitą: tautinis autoportretas netapo labiau pozityvus; jame išryškėjo kritusių socialinį aktyvumą nusakantys bruožai.

Raktažodžiai: tautinis stereotipas, autostereotipas, kitataučių stereotipai

ĮVADAS

Daugelis autorių tautinius stereotipus apibrėžia kaip pastovius, schematiškus, istoriškai susiklosčiusius ir emociškai nuspalvintus savos ar svetimos etninės grupės narių apibūdinimus. Tam tikrų bruožų priskyrimas aptinkamoms grupėms (ir tautoms) suniveliuoja tų grupių atskirus narius, tačiau išryškina skirtumus tarp pačių grupių (Myers 2008). Stereotipai, taip pat ir tautiniai, tampa galingu įrankiu individui interpretuojant kitų žmonių elgesį bei renkantis savo reagavimo būdus: užduodami kryptį mūsų interpretacijoms ir atminčiai, stereotipai verčia mus „aptikti“ įrodymų, net jei tokie ir neegzistuoja (Myers 2008). Būtent todėl stereotipų ir jų kaitos tyrimai išlieka aktualūs nuolat. Antra vertus, stereotipų tyrinėjimas turi tam tikrų „nepatogumų“. Anot Nerijos Putinaitės (2005), požiūrio skirtumų į tautoms būdingus bruožus išryškėjimas nors ir patenkina smalsumą, tačiau tai gali būti nelabai korektiška politiškai. Iš kitos pusės, psichologinių tautų skirtumų problematikos nutylėjimas ar ignoravimas nepanaikintų dėl kintančių politinių aplinkybių kylančių etninių konfrontacijų (Žakaitis 2011).

Sovietiniu laikotarpiu tautinių stereotipų empiriniams tyrimams kelias buvo užkirstas: su nacionaliniais santykiais susijusių problemų tiesiog „nebuvo“. Dabartiniu laikmečiu stereotipų problematikai skiriama nemažai dėmesio, tautiniais stereotipais domisi įvairių sričių mokslininkai, savo darbuose naudodami gana platų tyrimo metodikų spektrą (Avidonienė, Bistrickas 1991; Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000; Tamošiūnas 2000 ir kt.). Tautiniai stereotipai tapo multidisciplininių tyrimų ir analizės objektu. Pavyzdžiui, psichologai yra paskelbę daug vertingų rezultatų apie tautinio stereotipizavimo bei įvairių asmenybės bruožų ir psichinių procesų sąsajas, sukūrę psichodiagnostinių metodikų (Gardner, Kirby, Gorospe, Willamin 1972; Sellers, Rowley, Chavous et al. 1997; Armenta 2010; Yip 2016 ir kt.). Būtent psichologai jau prieš keletą dešimtmečių pirmieji pradėjo diskusiją apie tai, ar iš viso reikalinga tautinio / etninio stereotipo sąvoka (Aboud, Taylor 1971; Brigham 1971; Taylor, Aboud 1973). Keliama mintis, kad tai nėra kažkokia unikali struktūra ar procesas. Tai apima individo kognityvinius procesus apskritai, kurie egzistuoja ir kuriais operuojama, kai individui reikia pasirinkti vienokį ar kitokį elgesį aplinkoje. Antra vertus, dabartiniu metu tautinio / etninio stereotipo sąvoka psichologijos moksle yra prigijusi ir plačiai vartojama.

Tyrimo tikslas – surinkti duomenų apie tautinius stereotipus bei įvertinti įvykusius stereotipinių vaizdinių poslinkius 2003–2008–2015 metais. Tautinių stereotipų tyrimai vyko 2003 m. (712 respondentų; 39,6 % vyrų, 60,4 % moterų; amžius $M = 21,8$, $SD = 4,84$; 92 % ($N = 654$) buvo lietuviai, likusieji – kitataučiai Lietuvos gyventojai), 2008 m. (atitinkamai 515; 36,7, 63,3 %; $M = 21,4$, $SD = 4,93$; 96 % lietuviai ($N = 496$)) ir 2015 m. (atitinkamai 340; 31,2, 68,8 %; $M = 22,8$, $SD = 5,0$; 97 % lietuviai ($N = 330$)). Skirtingą respondentų skaičių tyrimuose lėmė įvairios aplinkybės: kadangi 2003 m. buvo kuriamos vertinimo skalės, todėl siekiant jų psichometrinės kokybės respondentų imtis buvo maksimizuota; 2008 ir 2015 m. buvo apklausta mažiau tiriamųjų ir sumažėjo anketų grįžtamumo kvota. Visų trijų tyrimų rezultatai gauti iš studijuojančio Lietuvos jaunimo (VU, LEU, KU, VDU, KTU, LSMU, ISM, Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos ir kai kurių kolegijų studentų), tiriamuosius atsirenkant kvotinės atrankos būdu, išlaikant natūralias bendrosios Lietuvos studentų populiacijos proporcijas. Tyrime naudotos dvi skirtingos skalės (Antinienė 2005): *Lietuvių autostereotipų skalė* ir *Kitataučių stereotipų skalė*. Pastarojoje pateiktas 9 tautybių sąrašas, iš kurio buvo galima laisvai pasirinkti vertinamą tautybę ir pažymėti jai būdingus bruožus. Sudarant sąrašą siekta įtraukti Lietuvos pagrindinėms etninėms grupėms atstovaujančias tautybes, taip pat kaimynines bei geografiškai tolimesnes ir netgi labai tolimas tautybes. Svarbu pažymėti ir tai, kad tyrimo metodikoje specialiai nenurodoma, apie ką teikdamas atsakymus tiriamasis „turi galvoti“, t. y. neakcentuojama, ar tiriami etninių grupių, gyvenančių Lietuvoje, stereotipai, ar stereotipai apie kitų tautybių žmones, gyvenančius kitose valstybėse. Psichologijos požiūriu, aplinkos suvokimas neretai vyksta jausminiu pagrindu, globalaus ir lokalaus pobūdžio informacija „susimaišo“ ir veikia viena kitą, todėl sudarant tyrimo anketą atsisakyta bandymo priversti tiriamąjį atsiriboti, pavyzdžiui, nuo pasaulio politinių realijų, nuo X valstybės vykdomos politikos ir versti vertinti X tautybę tik kaip Lietuvos etninę grupę, arba atvirksčiai – užmiršti, ką tiriamasis „žino“ apie Lietuvos tautinę mažumą X ir prašyti vertinti tik atitinkamos šalies tautybę X. Panašią mintį išsako ir Laima Anglickienė (2011): „sakydami „lietuvis“, „rusas“, „lenkas“, „žydas“, mes dažniausiai juos suvokiame ne tik kaip tam tikrų geografinių erdvių atstovus, o jau turime apibrėžtas nuostatas, vertinimus, charakterio stereotipus“.

TAUTINIO STEREOTIPIŠKUMO SAMPRATOS SĄLYGINUMAS

Stereotipų fenomenu pirmasis susidomėjo Walteris Lippmanas 1922 metais. Knygoje „Visuomenės nuomonė“ jis pateikė socialinio stereotipo sampratą ir atskleidė kai kurias stereotipų

savybes. W. Lippmano nuomone, stereotipas turėtų būti suprantamas kaip schematizuotas, supaprastintas grupės apibūdinimas. Mokslininko teigimu, viena iš pagrindinių stereotipizavimo priežasčių – ekonomijos principo panaudojimas. Tai reiškia, kad mąstydamas asmuo nesistengia kiekvieną sykį į naujus faktus ir reiškinius reaguoti naujai, bet mėgina juos jungti į tam tikras jau žinomas schemas. Tai pagreitina mąstymo operacijas iškilus tam tikroms probleminėms situacijoms. W. Lippmanas akcentavo pagrindinius stereotipo požymius – turinio netikslumą bei apgaulingumą (Hinton 2000).

Dabartinių laikmečių stereotipo samprata analizuojama įvairiausių sričių ir krypčių mokslininkų – filosofų, istorikų, sociologų, psichologų, etnografų, lingvistų, etnopsichologų ir kt. Šiuolaikinių tyrinėtojų nuomone, stereotipai yra kultūros bei socializacijos rezultatas ir jie gali būti labai įvairūs: tikslūs ir netikslūs, pozityvūs ir negatyvūs, taip pat neutralūs (Myers 2008). Stereotipai gyvuoja įvairiausiose socialinio gyvenimo srityse ir daro tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį įvairiems procesams. Teigiamas stereotipizuoto požiūrio aspektas yra tas, kad jie leidžia individui minimizuoti laiką ir pastangas informacijai apdoroti. Aleksandro Sadochino (2007) teigimu, stereotipai yra tarsi sufleriai, padedantys spręsti, numatyti, vertinti. Antra vertus, neigiamas stereotipų aspektas susijęs su neretai daroma klaida, kai stereotipizuoto požiūrio pagrindą sudaro neesminis bruožas (požymis) ir tai nulemia nekorektiškas išvadas, sprendimus ar tiesiog apskritai deformuoja tarpasmeninę sąveiką. Beje, kai kada neigiamas stereotipas duoda pozityvų efektą, t. y. jis tampa orientyras, leidžiantis prognozuoti elgesį. Tačiau tokių atvejų, kai neigiamas stereotipiškumas turi teigiamos įtakos asmens adaptacijai, nėra daug. Dažniau stereotipiškumas, ypač neigiami stereotipai, kenkia asmens prisitaikymui arba yra susiję su latentiniu konfliktu. Teigiamas stereotipiškumas taip pat iš principo yra iracionalus, iliustruojantis asmens socialinės kompetencijos stoką, nelankstumą. Todėl apskritai stereotipiškumas dažniausiai laikomas socialiai žalingu reiškiniu.

Kalbant apie tautinius stereotipus, jiems taip pat būdingas gretinimas ir lyginimas, lemiantis jų santykinumą. Kitais žodžiais tariant, vertinimas dažniausiai priklauso nuo atskaitos taško, pavyzdžiui, savosios grupės (Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000; Beeghly 2015). Žiūrint platesniu sociologiniu požiūriu, tautiniai stereotipai atlieka pačias įvairiausias funkcijas: gali tarnauti visuomenės santvarkos apsaugai, atspindėti tarpvalstybinius santykius ir t. t. (Kasatkina 1999). Tautiniai stereotipai, kaip ir bet kurie kiti stereotipai, paklūsta trims pagrindiniams principams: paaiškina; taupo laiką ir pastangas; atspindi didesnės ar mažesnės grupės įsitikinimus (McGarty, Yzerbyt, Spears 2002).

Svetlanos Filiuškinos (2005) nuomone, anksčiau vartotos sąvokos „nacionalinis charakteris“, „nacionalinis savitumas“ palaipsniui išstumiamos sąvokų „nacionalinis identitetas“, „nacionalinis stereotipas“. Mokslininkės nuomone, pastarosios sąvokos labiau atspindi subjektyvų veiksnį, t. y. tyrinėtojas turi ne iš išorės, o tarsi iš vidaus pažvelgti į tautą ir parodyti, *ką reiškia* būti šios nacionalinės bendrijos nariu, *ką reiškia* žiūrėti į pasaulį šios bendrijos akimis per jos vertybes, *ką reiškia* suvokti savo *kitoniškumą* lyginant save su kitais, svetimais, neretai nusiteikusiais priešiška. Tautinio autostereotipo šaknys glūdi praeityje, yra kolektyvinio pobūdžio, o „tautinis autoportretas“ paveldimas dėl auklėjimo, aplinkos ir visuomenės įtakos. Anot S. Filiuškinos, anksčiau vartotos sąvokos – „nacionalinis charakteris“, „nacionalinis savitumas“ – pretendavo į besąlygišką objektyvumą, fokusavosi į esą mokslinius objektyvius duomenis apie atskiras tautas.

Stereotipizavimas visada siejasi su socialine kategorizacija, su tarpgrupiniu gyvenimu, tačiau visuomenine problema jis tampa tada, kai akivaizdžiai neatitinka to stereotipo,

kurį sukuria apie mus svetimos grupės nariai. Dažniausiai skirtumas išryškėja esant konfliktiniams santykiams tarp grupių (tautų). Tada, Laimos Anglickienės (2009) įsitikinimu, tokio konfliktiško bendravimo nuosėdos lieka žmonių atmintyje ir vėliau įsitvirtina stereotipų forma. Atkreiptinas dėmesys, kad nemažai tautinių stereotipų yra menkinamojo turinio ir atspindi ryškiausius vertinamos tautos bruožus, necharakterizuojant jos išsamiau (Березина cit. Kasatkina 1999). Janas Bertingas ir Ch. Villain-Gandossi (1995) taip pat akcentuoja santykių tarp tautų įtaką tautinių stereotipų genezei ir dinamikai: jų nuomone, taikiais periodais negatyvūs stereotipai prislopinami, o pozityvūs sustiprėja. Antra vertus, negatyvūs stereotipai niekur nedingsta ir greitai atgyja pasikeitus politinėms ir ekonominėms sąlygoms. Apibendrinant galima teigti, kad stereotipai keičiasi priklausomai nuo politinės situacijos ir politinių santykių (Kuzmickaitė 1992), o klausimas apie tai, ar tautinis stereotipas turi savyje nors „grūdėlių tiesos“, lieka atviras (Lonnqvist, Konstabel, Lonnqvist, Verkasalo 2014).

STUDIJUOJANČIO LIETUVOS JAUNIMO AUTOSTEREOTIPŲ KAITA

Autostereotipų 2008 ir 2015 m. tyrimų rezultatai pateikti 1 lentelėje (2003 m. tyrimo rezultatai neįtraukti dėl išryškėjusių metodologinių netikslumų). Pirmiausia dėmesį atkreipia dviejų būdingiausių – teigiamo (*darbštumas*) ir neigiamo (*pavydas*) – autostereotipų stabilumas ir ryškus „pirmavimas“ prieš pateiktus kitus bruožus. Minėti du bruožai yra ypač nusistovėję ir įsitvirtinę lietuvių sąmonėje, tai patvirtina ne vienas mokslinis tyrimas (Kalnius 2002; Akstinavičiūtė, Peτραitytė 2007; Papatūrytė-Klovienė 2009; Anglickienė 2009). Kai kurie kiti teigiami ir neigiami bruožai yra gerokai atitolę ir išsidėstę nuosekliai mažėjančių pasirinkimų tvarka.

Per septynerius metus (2008–2015) įvyko tipiškai suvokiamo lietuvių paveikslo (tiek teigiamo, tiek neigiamo aspekto) kaita. Kalbant apie *teigiamą* autostereotipizaciją, nekintantys ir dažniausiai įvardijami bruožai, kuriems pritarė ne mažiau 50 % tiriamųjų, liko du – minėtasis *darbštumas* ir *vaišingumas*. Nagrinėjant kitus bruožus, galima pastebėti, kad pokytis susijęs su įsivaizduojamu sumažėjusiu lietuvių socialiniu aktyvumu: statistiškai reikšmingai krito pasirinkimo procentai *smalsumui*, *pasitikėjimui savimi*, *veiklumui* ($p \leq 0,0001$), *drąsumui* ($p \leq 0,001$), *pareigingumui* ($p \leq 0,01$), tačiau išaugo pritarimas *santūrumo* ir *meilės gamtai* ($p \leq 0,0001$) bruožams, tarsi patvirtinantiems „ramesnio“, labiau atsipalaidavusio lietuvių autoportretą (autostereotipų reitingai tikrinti pagal Mann-Whitney modelį). Palyginus teigiamo stereotipizavimo 2008 ir 2015 m. vidurkius, matyti, kad tautinis autoportretas šiek tiek pakito ($p \leq 0,05$) ir netapo labiau pozityvus, o tiesiog įgijo kitokių spalvų. Reziumuojant galima teigti, kad dabartiniu metu studijuojantis jaunimas mato save kaip *darbščius*, *vaišingus*, *mylinčius gamtą* ir *santūrius* žmones (įvardyti visi bruožai, kuriems pritarė ne mažiau 50 % tiriamųjų).

Iš nekintančių ir dažniausiai įvardijamų *neigiamų* bruožų, kuriems pritarė ne mažiau 50 % tiriamųjų, liko du – minėtasis *pavydas* ir *abejingumas*. Analizuojant *neigiamo* autostereotipizuoto paveikslo pokyčius (autostereotipų reitingai tikrinti pagal Mann-Whitney modelį) matyti, kad buvęs gana negatyvus 2008 m. lietuvių autoportretas po septynerių metų tampa kur kas nuosaikesnis pagal atskirus bruožus, t. y. daugelis neigiamų bruožų per pastarąjį laikotarpį susilpnėjo. Tiriamiesiems atrodo, kad lietuviai tapo *mažiau agresyvūs*, *mažiau nedori*, *ne tokie reiklūs*, *mažiau ieškantys malonumų* ($p \leq 0,0001$), jie *nebėra tokie pikti*, *sukti*, *garbėtroškos* ($p \leq 0,01$), *tapo ne tokie egoistiški*, *pataikaujantys*, *klastingi* ir *grubūs* ($p \leq 0,05$). Ir tik vienas neigiamas bruožas – *užguitumas* – įvardijamas kaip sustiprėjęs ($p \leq 0,01$). Šis bruožas taip pat patvirtina anksčiau minėtą įžvalgą, kad lietuviai pastaruoju metu save mato kaip labiau apatiškus, mažiau aktyvius. Vis dėlto palyginus neigiamo stereotipizavimo 2008 ir 2015 m. vidurkius, matyti, kad neigiamas tautinis autoportretas statistiškai reikšmingai

1 lentelė. Lietuvių autostereotipai (2008 ir 2015 m.)

Bruožai							
Teigiami bruožai	2008 m.	2015 m.	$p \leq$	Neigiami bruožai	2008 m.	2015 m.	$p \leq$
	%	%			%	%	
Darbštumas	85,0	81,4		Pavydas	82,1	79,6	
Vaišingumas	59,8	58,7		Pyktis	59,6	51,3	**
Smalsumas	57,5	35,4	****	Agresyvumas	57,1	43,7	****
Drąsumas	50,4	38,6	***	Abejingumas	55,7	55,2	
Išdidumas	50,2	36,6	****	Egoizmas	53,1	45,1	*
Atkaklumas	45,1	39,2		Suktumas	49,6	39,5	**
Pasitikėjimas savimi	44,9	22,8	****	Grubumas	43,1	34,5	*
Veiklumas	41,3	28,6	****	Garbėtroška	40,9	31,0	**
Pareigingumas	37,8	29,5	**	Pataikavimas	40,0	32,2	*
Religingumas	36,4	29,8		Šykštumas	39,2	33,6	
Santūrumas	34,8	52,2	****	Klasta	38,4	31,0	*
Atsakingumas	33,3	31,3		Nedorumas	38,2	22,4	****
Meilė gamtai	32,1	54,0	****	Įtarumas	36,2	32,4	
Rūpestingumas	28,7	26,9		Tingumas	30,5	33,6	
Jautrumas	26,0	20,6		Malonumų ieško- jimas	30,5	16,2	****
Sąžiningumas	20,9	20,1		Reiklumas	20,3	9,7	****
Kilnumas	17,5	18,0		Baikštumas	18,9	24,2	
Ištikimybė	16,5	17,1		Nuobodumas	15,6	18,6	
Visuomeniškumas	14,8	11,5		Užguitumas	13,8	20,6	**
Vidurkis	38,6	33,9	*	Vidurkis	40,1	34,4	

Pastaba: **** $p \leq 0,0001$; *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$ lentelėje nurodomi pritarimo procentai.

nepakito, nors pagal atskirus bruožus pokyčiai užfiksuoti. Reziuruojant neigiamų bruožių analizę galima teigti, kad dabartiniu metu studijuojantis jaunimas mato lietuvius kaip *pavydžius, abejingus ir piktus* žmones (įvardyti visi bruožai, kuriems pritarė ne mažiau 50 % tiriamųjų).

ĮVAIRIŲ TAUTYBIŲ STEREOTIPIŲ KAITA 2003–2015 M.

Apibendrinti 2003, 2008 ir 2015 m. studijuojančio jaunimo apklausos rezultatai pateikti 2 lentelėje (kai kurie duomenys neteikiami dėl per mažo tiriamųjų skaičiaus).

Lentelėje pateikti duomenys atskleidė, kad tirtųjų tautybių stereotipizuoto vaizdo poslinkiai gana skirtingi – nuo visai nežymių iki gana ryškių. Stabiliausiai jaunimo sąmonėje įsitvirtinę ir nekintantys artimiausių kaimynų – latvio ir lenko – portretai. Pastaruoju metu latviai stereotipizuojami išskirtinai teigiamai ir priimami kaip draugiška, darbšti ir kultūringa tauta. Vienintelis bruožas – *apsukrumas* – latviams priskiriamas vis rečiau ($p \leq 0,05$).

2 lentelė. Studijuojančio jaunimo kitataučių stereotipai 2003, 2008, 2015 m.

Tautybės Bruožai	Švedai				Kinai				Žydai				Vokiečiai			
	2003/2008/2015			p≤	2003/2008/2015			p≤	2003/2008/2015			p≤	2003/2008/2015			p≤
N	48	36	29		36	40	31		72	44	38		221	109	110	
Darbštūs	72,9	52,8	65,5	*	91,7	92,1	96,8		54,2	50,0	78,9	**	66,1	64,2	76,4	****
Apsukrūs	52,1	44,4	24,1		50,0	52,6	51,6		93,1	75,0	89,5	*	63,3	50,5	38,2	
Protingi	72,9	58,3	72,4		66,7	81,6	77,4		70,8	77,3	84,2		46,6	47,7	71,8	****
Kultūringi	83,3	91,7	79,3		72,2	55,3	61,9		34,7	38,6	65,8	***	58,4	66,1	78,2	***
Draugiški	52,1	63,9	68,9		61,1	52,6	48,4		23,6	22,7	23,7		30,0	49,5	43,6	*
Mandagūs	79,2	72,2	75,9		75,0	50,0	74,2		27,8	29,5	47,4	*	51,1	63,3	71,8	****
Nacionalistai	27,1	30,6	31,0		38,9	34,2	35,5		54,2	40,9	42,1		54,3	48,6	53,6	
Uždari	45,8	55,6	51,7		47,2	39,5	58,1		33,3	36,4	36,8		31,2	38,5	34,5	
Išpuikę	6,3	13,9	6,9		0,0	2,6	0,0	*	38,9	34,1	15,8	*	36,7	22,0	16,4	***
Nepakantūs kitataučiams	8,3	8,3	3,4		5,6	7,9	6,5		33,3	29,5	10,5	*	35,3	16,5	10,9	****
Kosmopolitai	31,3	25,0	48,3	*	5,6	10,5	12,9	*	29,2	4,9	21,1	***	11,3	20,2	20,1	**
Neišsilavinę	0,0	2,8	0,0	*	0,0	2,6	9,7		4,2	9,1	2,6		4,5	3,7	0,9	

2 lentelė. Tęsinys

Tautybės Bruožai	Latviai				Lenkai				Rusai				Estai		
	2003/2008/2015			p≤	2003/2008/2015			p≤	2003/2008/2015			p≤	2003/2008		p≤
N	18	21	19		42	33	35		200	129	49		30	19	
Darbštūs	55,6	61,9	73,7		40,5	15,2	54,3	**	36,0	41,4	24,5		20,0	36,8	
Apsukrūs	61,1	38,1	15,8	*	38,1	48,5	45,7		53,0	46,9	44,9		16,7	42,1	
Protingi	50,0	47,6	42,1		28,6	18,2	20,0		34,5	32,0	16,3	*	23,3	42,1	
Kultūringi	50,0	66,7	63,2		38,1	24,2	28,6		14,0	25,8	8,2	**	20,0	42,1	
Draugiški	77,8	85,7	94,7		40,5	42,4	48,6		78,0	61,7	34,7	****	6,7	42,1	**
Mandagūs	44,0	81,0	57,9		33,3	24,2	40,0		23,0	28,1	10,2	*	16,7	68,4	****
Nacionalistai	22,2	9,5	21,1		50,5	45,5	37,1		45,5	46,9	59,2	*	53,3	26,3	*
Uždari	27,8	19,0	21,1		7,1	18,2	20,0		5,5	14,1	10,2	**	50,0	63,2	
Išpuikę	16,7	4,8	0,0		42,9	48,5	31,4		18,0	31,3	34,7	**	70,0	15,8	****
Nepakantūs kitataučiams	11,1	4,8	0,0		42,9	51,5	28,6		21,0	25,0	55,1	****	56,7	21,1	**
Kosmopolitai	16,7	19,0	5,3		9,5	9,1	8,6		12,0	11,7	4,1		10,0	26,3	*
Neišsilavinę	5,6	9,5	0,0		14,3	24,2	5,7	*	21,0	23,4	40,8	**	10,0	0,0	

**** $p \leq 0,0001$; *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$.

Kaip ryškiausiaj pastarųjų metų lenkų bruožą tiriamieji įvardijo *darbštumą*. Be to, šio bruožo vertinimo pokytis gana ryškus: jei 2008 m. *darbštumą* lenkam priskyrė 15,2 %, tai 2015 m. – jau 54,3 % ($p \leq 0,01$). Be to, mažėja manančiųjų, kad lenkai – *neišsilavinę* ($p \leq 0,05$).

Nors politikai įvardija pastarojo laikmečio Lietuvos ir Lenkijos santykius ne kaip pačius geriausius, respondentai, vertindami lenkų tautą, to neakcentuoja. Netgi priešingai: kaip minėta, stereotipuotas lenkų įvaizdis gerėja. Tikėtina, kad tai gali būti susiję su asmenine patirtimi ir / arba plintančia informacija apie eiliniam žmogui svarbius pragmatiškus, buitinius dalykus, pavyzdžiui, pigų apsipirkimą kaimynų šalyje, gerus kelius ir pan.

Prie stabilių stereotipuotų vaizdinių priskirtini ir kino bei švedo portretai: iš 12-os vertinimui pateiktų broožų statistiškai reikšmingi poslinkiai ($p \leq 0,05$) užfiksuoti atitinkamai 2–3 broožuose, be to, visų tyrimų metu ryškiai dominuoja priskiriami teigiami broožai. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad abi šios tautos tiriamiesiems ima atrodyti vis labiau *kosmopolitiškos*.

Toliau aptarsime tautybes, kurių stereotipuotas vaizdas per pastarąjį dešimtmetį kito gana stipriai. Analizuojant stereotipinį ruso portretą, pokyčiai yra akivaizdūs: ima silpti priskiriami teigiami broožai, o neigiami – stiprėti (p svyruoja tarp 0,0001 ir 0,05). Rusai tiriamiesiems atrodo *mažiau draugiški, nebe tokie protingi, kultūringi, mandagūs*. Kartu ši tauta vis labiau vertinama kaip *išpuikusi, uždara, neišsilavinusi, nacionalistiškai nusiteikusi* bei *nepakanti kitataučiams*. Pastarojo broožo pasirinkimų dažnis ypač smarkiai kito per pastarąjį dešimtmetį. Tikėtina, kad negatyvūs rusų tautos įvaizdžio poslinkiai gali būti siejami su nuolat atsirandančiomis įvairaus pobūdžio geopolitinėmis įtampomis ne tik tarp Rusijos ir Lietuvos, bet ir dėl aktyvios Rusijos raiškos eskaluojant konfliktines situacijas Europoje ir pasaulyje. S. Filiuškinos (2005) teigimu, tauta, engiama agresyvios kaimynės, neišvengiamai sukurs pastarosios neigiamą įvaizdį, ir tai bus psichologiškai pateisinama. Tačiau neretai ir puolanti pusė stengiasi aktyviai įtvirtinti neigiamą puolamos šalies stereotipą, taip moraliai ir psichologiškai pateisindama savo veiksmus.

Priešingai nei rusų, estų įvaizdis turėjo tendenciją gerėti (2015 m. dėl per mažo šių tautybę apibūdinti pasirinkusių tiriamųjų skaičiaus, estų broožai tyrinėti tik 2003 ir 2008 m.). 2003 m. tyrime estai buvo vienintelė tauta, kur neigiamas stereotipiškumas aiškiai dominavo prieš teigiamą. Šiam reiškiniiui galima atrasti tam tikrą paaiškinimą. Kaip žinome, stereotipų formavimasi veikia įvairios socializacijos jėgos, pavyzdžiui, žiniasklaida. Geriausias pavyzdys, atspindintis neigiamą esto stereotipą – šaržuotas to meto „Dviračio žynių“ personažas „estas“. 2008 m. estų įvaizdis jau buvo labai pagerėjęs: estai mums atrodė žymiai *draugiškesni, ne tokie išpuikę, ne tokie nacionalistai, ne tiek nepakantūs kitataučiams* ir kt. (p svyruoja tarp 0,0001 ir 0,05).

Gana stiprūs pozityvūs poslinkiai užfiksuoti ir stereotipuotame vokiečių paveiksle. Kuo toliau, tuo labiau vokiečiai respondentams atrodė *protingesni, kultūringesni* ir *labiau mandagūs, nebe tokie išpuikę*, kur kas *labiau pakantūs kitataučiams*, tačiau dėl jų *apsukrumo* imama abejoti (p svyruoja tarp 0,0001 ir 0,05). Vis dėlto aukštas *nacionalizmo* įvertis išlieka nepakitęs visų trijų tyrimų metu (atitinkamai 54,3, 48,6 ir 53,6 %). Šį broožą savo tyrime taip pat užfiksavo Dalia Senvaitytė (2004). Rezultatai rodo, kad lietuvių tautosakoje vyravęs *kvailo* vokiečio stereotipas (Anglickienė 2009; Lukošūtė 2012) yra iš esmės pakitęs. Antra vertus, tai vokiečių, kaip praeityje buvusios gana ryškios Lietuvos etnografinės grupės, stereotipas, o mūsų tyrime dalyvavęs jaunimas greičiausiai orientavosi į vokiečių kaip Europos tautos vertinimą, kadangi dabartiniu metu ši tautybė sudaro labai mažą Lietuvos gyventojų dalį.

Kalbant apie žydams priskiriamus stereotipus reikia pabrėžti, kad trys pagrindiniai broožai – *apsukrumas, protingumas ir darbštumas* – dažniausiai buvo pasirenkami visų trijų tyrimų metu 93,1–50,0 % atvejų, tačiau *protingumo* broožas yra stabiliausias. *Darbštumo* priskyrimas žydams per dešimtmetį vis augo ($p \leq 0,01$), kai požiūris į *apsukrumą* buvo „banguojantis“ ($p \leq 0,05$). Ieva Lukošūtė (2012), tyrinėjusi stereotipus lietuvių pasakojamuose

anekdotuose, taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad lietuvių tautosakoje jau nuo seno žydas vaizduojamas kaip prekeivis, „kurio sėkmę užtikrina jo apskrumas“ (p. 163); ta pati žydų savybė įvardyta ir Dalios Senvaitytės (2004) darbe. Be to, mūsų atliktame tyrime jaunimas nepriskiria žydams ryškių neigiamų bruožų; tik 2003 m. tyrime 54,2 % apklaustųjų nurodė, kad ši tauta jiems atrodo esą *nacionalistai*, ir šis požiūris statistiškai reikšmingai nekito. Šis rezultatas iš dalies susietas su paskelbtu pasauliniu antisemitizmo indeksu, kuris fiksuoja 11 didžiausių stereotipų apie žydus: lietuviai dažniausiai (74 %) pritarė stereotipui, kad žydai labiau lojalūs Izraeliui nei šaliai, kurioje gyvena, t. y. Lietuvai (Dikšaitis 2014). Kitų neigiamų bruožų pasirinkimai visų trijų tyrimų metu buvo mažesni nei 50 %. Be to, žydai kaskart tiriamiesiems atrodė vis *mažiau išpuikę*, vis mažiau *nepakantūs kitataučiams* ($p \leq 0,05$). Nuosaikesnio paveiklo formavimąsi patvirtina ir kiti šaltiniai, pavyzdžiui, Lietuvos žmogaus teisių centro direktorės B. Sabatauskaitės teigimu, neigiamas visuomenės požiūris į žydus sumažėjo palyginti su 2005 m. (Dikšaitis 2014). Reikia pažymėti, kad kitose šalyse gaunami kitokie duomenys, pavyzdžiui, Zornitza Ganeva (2012), 2004–2012 m. Bulgarijoje atlikusi keletą žydų tautos stereotipų tyrimų, daro išvadą, kad anksčiau ši tauta buvo stereotipizuojama labiau teigiamai, nei vėlesniais laikotarpiais.

Siekiant išsiaiškinti, ar stereotipiškumas kitataučių atžvilgiu visuose trijuose tyrimuose statistiškai reikšmingai skiriasi, buvo sudaryti teigiamo ir neigiamo stereotipiškumo jungtiniai indeksai, kurie leido palyginti duomenis. Palyginus, kaip keitėsi stereotipiškumas 2003, 2008 ir 2015 m., pasirodė, kad teigiamas ir neigiamas stereotipiškumas visuose trijuose tyrimuose statistiškai reikšmingai skiriasi. Nustatyta, kad labiausiai teigiamas stereotipiškumas kitataučių atžvilgiu atsiskleidė 2015 m., mažiausiai – 2003 m. tyrime ($p \leq 0,05$). Pritaikius Kruskal-Wallis'o testą, nustatyta, kad rango vidurkis 2015 m. Mean Rank = 940,6, o 2003 m. – Mean Rank = 847,6 ($\chi^2 = 8,99$; $p \leq 0,05$). Neigiamas stereotipiškumas labiausiai išryškėjo 2003 m. tyrime (Mean Rank = 901,9), o mažiausiai – 2015 m. (Mean Rank = 818,2) ($\chi^2 = 10,72$; $p \leq 0,01$). Apibendrinant galima teigti, kad tiriamuoju laikotarpiu studijuojančio jaunimo stereotipizuotas požiūris į įvairias tautybes iš principo gerėjo. Antra vertus, kitusi politinė situacija ir tarptautiniai santykiai greičiausiai buvo tie veiksniai, kurie nulėmė ir gana pastebimą vienokią ar kitokią konkrečios tautybės stereotipizacijos kaitą.

IŠVADOS

- 2008 ir 2015 m. atlikti tyrimai atskleidė lietuvių autostereotipo kaitą tarp studijuojančio jaunimo: stereotipizuotame tautiniame autoportrete išryškėjo kritusį socialinį aktyvumą nusakantys bruožai. Antra vertus, tautinis autoportretas netapo ir labiau pozityvus, t. y. vieni bruožai buvo pakeisti kitais, tačiau kiekybiškai stipriau išreikštų pozityvių bruožų sumažėjo. Dabartiniu metu autostereotipizuotas lietuvių vaizdas jauno žmogaus sąmonėje yra toks: tai darbštus ir vaišingas žmogus, kuris myli gamtą ir yra santūrus, tačiau jam nesvetimas pavydas, abejingumas ir pyktis.

- 2003, 2008 ir 2015 m. atlikti tyrimai parodė, kad studijuojantis Lietuvos jaunimas dažniausiai linkęs išvelgti kur kas daugiau kitų tautų teigiamų nei neigiamų bruožų, t. y. teigiamas stereotipiškumas buvo išreikštas žymiai stipriau negu neigiamas. Be to, jaunimas tampa vis labiau tolerantiškas kitų tautų atžvilgiu: teigiamas stereotipiškumas stipriausiai atsiskleidė 2015 m. tyrime (mažiausiai – 2003 m.); neigiamas stereotipiškumas mažiausiai reiškėsi 2015 m. (labiausiai išryškėjo 2003 m. tyrime). Didžiausi teigiami poslinkiai per dešimtmetį užfiksuoti vokiečio ir žydo stereotipiniame paveiksle. Didžiausių neigiamų pokyčių patyrė ruso stereotipas: šios tautos įvaizdis šiuo metu yra labiau neigiamas nei teigiamas.

Literatūra

1. Aboud, F. E.; Taylor, D. M. 1971. "Ethnic and Role Stereotypes: Their Relative Importance in Person Perception", *Journal of Social Psychology* 85: 17–27.
2. Armenta, B. E. 2010. "Stereotype Boost and Stereotype Threat Effects: The Moderating Role of Ethnic Identification", *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 16: 94–98. Available from: <http://dx.doi.org/10.1037/a0017564>
3. Akstinavičiūtė, I.; Petraitytė, D. 2007. „Lietuvių tautinės tapatybės simbolinių komponentų konfigūracijos“, *Filosofija. Sociologija* 2: 14–31.
4. Anglickienė, L. 2009. „Šiandieniniai lietuvių mitai apie kaimynines tautas“, *Kultūrologija* 17: 228–244.
5. Anglickienė, L. 2011. *Stereotipai dažniausiai perteikia neigiamą informaciją*. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-06-22-etnologue-laima-anglickiene-stereotipai-dazniausiai-savyje-talpina-neigiama-informacija/64750>
6. Antinienė, D. 2005. *Lietuvos studentijos tautinio tapatumo nuostatos ir jų raiška*: daktaro disertacija. Kaunas: KTU.
7. Avidonienė, A.; Bistrickas, R. 1991. „Nacionaliniai stereotipai Vilnijos krašte ir grupinis favorizizmas“, *Psichologija* 11: 5–19.
8. Beeghly, E. 2015. "What is a Stereotype? What is Stereotyping?", *Hypatia* 30(4): 75–691.
9. Berting, J.; Villain-Gandossi, C. 1995. „Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach mię dzynarodowych: podejscie interdyscyplinarne“, w *Narody I stereotypy*, red. T. Walas. Kraków.
10. Brigham, J. C. 1971. "Ethnic Stereotypes", *Psychological Bulletin* 7: 15–38.
11. Dikšaitis, D. 2014. *Antisemitizmas – visuomenės ligotumo požymis*. Prieiga per internetą: http://manoteises.lt/naujiena/antisemitizmas_visuomenes_ligotumo_pozymis/
12. Ganeva, Z. 2012. "Ethnic Stereotypes and Prejudices of Young People in the Period 2004–2012", *Psychological Thought* 5(2): 166–185.
13. Gardner, R. C.; Kirby, D. M.; Gorospe, F. H.; Villamin, A. C. 1972. "Ethnic Stereotypes: An Alternative Assessment Technique, the Stereotype Differential", *Journal of Social Psychology* 87: 259–267.
14. Hinton, P. R. 2000. *Stereotypes, Cognition and Culture*. Hove: Psychology Press.
15. Kalnius, P. 2002. „‘Kitokie’ tarp ‘savų’: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai“, *Lietuvos etnologija* 2: 23–52.
16. Kasatkina, N.; Leončikas, T. 2003. *Lietuvių etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
17. Kuzmickaitė, L. 1992. „Etniniai stereotipai“, *Filosofija. Sociologija* 3(9): 56–58.
18. Kuzmickaitė, L.; Tamošiūnaitė, R. 2000. „Stereotipai kaip socialinė realybė“, iš *Etniškumo studijos: teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*. Vilnius: Eugrimas, 22–30.
19. Lonnqvist, J.-E.; Konstabel, K.; Lonnqvist, N.; Verkasalo, M. 2014. "Accuracy, Consensus, In-Group Bias, and Cultural Frame Shifting in the Context of National Character Stereotypes", *The Journal of Social Psychology* 154: 40–58.
20. Lukošiuūtė, I. 2012. „Kultūriniai stereotipai lietuvių pasakojamuose anekdotuose: žydas, čigonas, vokiečiai“, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 1(34): 160–166.
21. McGarty, C.; Yzerbyt, V. Y.; and Spears, R. (ed.). 2002. *Stereotypes as Explanations: The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Myers, D. G. 2008. *Socialinė psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
23. Papaurėlytė-Klovienė, S. 2009. „Lietuvių nacionalinis charakteris lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje: ar galime vadintis darbščiausiai ir pavyduoliais?“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 8: 244–252.
24. Putinaitė, N. 2005. „Kantas ir Donelaitis apie lietuvių charakterį“, *Naujas židinys-Aidai* 1/2: 34–40.
25. Sellers, R. M.; Rowley, S. A. J.; Chavous, T. M.; Shelton, J. N.; Smith, M. A. 1997. "Multidimensional Inventory of Black Identity: A Preliminary Investigation of Reliability and Construct Validity", *Journal of Personality and Social Psychology* 73: 805–815. Available from: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.73.4.805>
26. Senvaitytė, D. 2004. „Etninių stereotipų kaita: tautybės studentų akimis“, *Tiltai* 4: 123–129.

27. Taylor, D. M.; Aboud, F. E. 1973. "Ethnic Stereotypes: Is the Concept Necessary?", *The Canadian Psychologist* 14(4): 330–338.
28. Tamošiūnas, T. 2000. *Vidurinės mokyklos edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*: daktaro disertacija. Kaunas: LEU.
29. Žakaitis, P. 2011. „Psichologiniai lietuvių etninio savitumo vertinimai“, *Tiltai* 3: 29–43.
30. Yip, T. 2016. "To Be or Not to Be: How Ethnic/Racial Stereotypes Influence Ethnic/Racial Disidentification and Psychological Mood", *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 22(1): 38–46.
31. Филюшкина, С. 2005. „Национальный стереотип в массовом сознании и литературе“, *Логос* 4(49): 141–155.
32. Садохин, А. П. 2007. *Культурология: теория и история культуры*. Москва: Эксмо.

DALIA ANTINIENĖ, ROSITA LEKAVIČIENĖ

Changes of ethnic stereotypes in Lithuania in the past decade: empirical study of students

Summary

Presented in this article are the shifts of stereotypical notions on the characteristics of various nations (Lithuanians, Germans, Russians, etc.) in the past decade. The stereotypes formed in the consciousness of Lithuanian students on Lithuanians and foreigners were studied in 2003, 2008 and 2015. A change in national stereotyping was to be expected during this period due to the changes in political climate and international relations. Results of this study confirm this: the negative stereotype index of Russians has noticeably increased, while the positive index has decreased; stereotypes about the Jewish, having taken into account shifts in positive and negative stereotypes, have been consistently improving during the past decade; etc. The study has also revealed the changes in Lithuanian auto-stereotypes: the self-image of the nation has not improved and the signs of lower social activity have become more pronounced.

Keywords: national stereotype, auto-stereotype, stereotypes of foreigners